

Integráltság, szegénység, kapcsolati tőke¹

Albert Fruzsina – Hajdu Gábor

Albert.Fruzsina@tk.mta.hu, Hajdu.Gabor@tk.mta.hu

Beérkezés: 2016.05.26.

Átdolgozott változat beérkezése: 2016.08.16.

Elfogadás: 2016.10.04.

Összefoglaló: Tanulmányunk azt vizsgálja, hogy mennyire függ össze a szegénység a kapcsolati tőke különböző dimenzióival: az alacsony életszínvonal veszélyezteti-e az emberi kapcsolatokat (akkumulációs hipotézis), vagy épp ellenkezőleg, a szegénységgel párhuzamosan a kapcsolatok sokkal fontosabbá válnak-e (kompenzációs hipotézis). Adataink egyértelműen az akkumulációs hipotézist támasztják alá: a szegények kevésbé integráltak a társas kapcsolathálózatokba, mint a jobb módúak. A szegénységgel inkább az instrumentális kapcsolatok alacsonyabb száma jár együtt, és kevésbé érvényesül ez a negatív összefüggés a bizalmas kapcsolatok és a barátok vonatkozásában. A szegénységi indikátorok által beazonosított embercsoport esetében jelentősen megnő a szubjektív kirekesztettség érzése. A szegénység és társadalmi kirekesztettség indikátorai közül a súlyos anyagi depriváció van a legerősebb összefüggésben a kapcsolati változókkal, míg az egyik leggyakrabban használt szegénységi indikátor, a jövedelmi szegénység és a társas kapcsolatok viszonylag gyengén korrelálnak.

Kulcsszavak: Szegénység, társadalmi kirekesztettség, kapcsolathiány, barátság, bizalmas és instrumentális kapcsolatok

Bevezetés

A társadalmi egyenlőtlenséggel, szegénységgel foglalkozó kutatások évtizedek óta kiemelik, hogy a gazdasági természetű erőforrások hiányának társadalmi következményei vannak (pl. Sen 1983; Townsend 1979). Ennek ellenére napjainkban a szegénységet mérő indikátorok jelentősebb része csupán az anyagi dimenzióval foglalkozik, a társas kapcsolatok szerepét nem vizsgálja, noha a szegénység fogalma helyett manapság inkább használatos *társadalmi kirekesztődés* fogalma explicit módon magában foglalja azt, hogy a társas kapcsolatok a társadalmi integráció alapvető jellemzői (Layte, Maître és Whelan 2010; Levitas 2006). Ez a fogalomhasználat mindenképp üdvözlendő, mivel a jelenség többdimenziós, dinamikus és viszonylagos voltát jobban megjeleníti, ugyanakkor a szegénység társas vonatkozásai mégis gyakran háttérbe szorulnak (European Commission 2004; Layte et al. 2010). Tanulmányunk fő célja, hogy a szegénység, társadalmi kirekesztettség anyagi dimenzióin kívül annak egyéb, jelen esetben kapcsolathálózati dimenzióit, illetve az interper-

1 A tanulmány az OTKA K108836 jelű, Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című kutatás keretében készült.

szonális kapcsolathálózatok jellegzetességeinek ezzel összefüggő jellemzőit is alaposabban górcső alá vegye.

A szegénység és a társas kapcsolatok közti összefüggés vizsgálatának társadalmi jelentőségét az adja, hogy a szegény embereknek különösen fontos lehet a társas támogatás mint fontos megbirkózási erőforrás, mert az csökkentheti a rossz anyagi helyzet negatív következményeit (például segítség állásszerzésben, jobb stresszkezelési képesség, számos erőforráshoz való jobb hozzáférés) (Saegert, Thompson és Warren 2001). Ez a megközelítés szorosan kapcsolódik a társadalmi tőke fogalmához, amelyet a különféle szerzők sokféleképpen definiálnak, de e definícióknak vannak közös elemei, például a családi, baráti, közösségi kapcsolatok fontossága, a civil szervezetekben való tagság, illetve bizonyos értékek, normák, például szolidaritás, viszonzóság, együttműködési hajlandóság, a bizalom (van Oorschot, Arts és Gelissen 2006). A társadalmi tőke jellemzője, hogy az egyének közti viszonyokban testesül meg (Bourdieu 1986; Coleman 1988), és a kapcsolatokon keresztül megtestesülő társadalmi tőke bizonyos esetekben gazdasági tőkévé is konvertálható (Bourdieu 1986). Ez a szegénység viszonylatában kiváltképp fontos tulajdonsága, hiszen így egyrészt más tőkefajtákhoz hasonlóan segíti az egyént céljai elérésében, erőforrások megszerzésében, ugyanakkor a hiányzó gazdasági tőkét is pótolhatja. A társadalmi tőkét ideális esetben számos indikátor együttes alkalmazásával kellene mérni (Johnston és Percy-Smith 2003), de ezek az indikátorok nem feltétlenül függenek egymással szorosan össze (Woolcock 1998). Tanulmányunkban erősen fókuszálunk a társas támogatás, a másoktól kapott segítség és erőforrások feltérképezésére.²

A társas kapcsolatok, a társadalmi integráció vagy kohézió nem csak megbirkózási erőforrásként, hanem önmagukban is alapvető fontosságúak. A társadalmi dezintegráció szorongást és depressziót okozhat, csökkenti a jóllétet, betegségekhez, halálához vezet (Putnam 2000; Wilkinson 1996), ugyanakkor a társas integráltság, beágyazottság elősegíti a reális elvárások kialakulását, a normákhoz való igazodást (Coleman 1988; Granovetter 1985). A társadalmi részvétel leírható az emberek közötti informális kapcsolatokkal, a családtagokkal, barátokkal való interakció mértékével (Spencer és Pahl 2006). A társadalmi kohézió, beágyazottság, illetve integráció szempontjából fontos megkülönböztetni a főként a gyenge kötések által jellemezhető hídszerű (*bridging*) és az összetartó (*bonding*) erős kapcsolatokat (Gittel és Vidal 1998; Heffron 2000; Putnam 2000). Ez utóbbiak jellemzően a családi, szoros baráti kapcsolatok, melyek inkább befelé fordulóak, gyakorta képesek erőteljes védő hatást kiváltani, mobilizálják az informális szolidaritást, főként a homogén csoportok belső kohézióját erősítik, a hátrányos helyzetű csoportok tagjainak a boldogulását pedig különösen segítik. A hídszerű kötések csökkentik a különböző társadalmi csoportok közti különbséget.

2 A társadalmi kirekesztés és a társadalmi tőke fogalmainak, elméleteinek kiváló, részletes összefoglalása és kritikája olvasható Mary Daly és Hilary Silver tollából (Daly és Silver 2008).

A posztkommunista országokkal kapcsolatban több szerző is kiemeli, hogy az elnyomó kommunista rendszerekben a környezet nem kedvezett a nagy kapcsolathálózatok kialakulásának, és ezt a helyzetet a posztkommunista időszak csak súlyosbította: az intézmények kiszámíthatatlansága és alacsony hatékonysága, a biztonság hiánya tovább gátolta az embereket abban, hogy a legközelebbi családtagokon és barátokon túlnyúló támogató hálózatokat alakítsanak ki, valamint nehezítette azt is, hogy növekedjen a bizalom szintje (Howard 2003; Völker és Flap 2001). A megváltozott helyzethez alkalmazkodni nem tudók a rendszerváltás stigmatizált vesztesei. A domináns neoliberális ideológia a kilencvenes években csökkentette a társadalmi szolidaritást (Coburn 2000). Több kutató jutott arra a következtetésre, hogy a magas iskolai végzettségű, iskolázottabb, jobb anyagi helyzetű embereknek a társas kapcsolataik is kiterjedtebbek (Albert és Dávid 1998, 2007; Crow 2004; Fischer 1982). A szegények társadalmi kirekesztettsége abban is megnyilvánulhat, hogy a főként szomszédságalapú közösségen kívüli kapcsolataik nagyon korlátozottak (Wilson 1997).

Magyarország viszonylatában érdemes még kitérni a társadalmi egyenlőtlenségek kérdéskörére: nemzetközi összehasonlító vizsgálatok sora mutatta ki, hogy a kevésbé egyenlőtlen társadalmakban a rossz társadalmi helyzet kisebb mértékben jár együtt társas izolációval (Lancee és Van de Werfhorst 2012; Pichler és Wallace 2009). Magyarország a társadalmi egyenlőtlenségek mértékét tekintve ugyan az európai középmezőnyhöz tartozik, de a rendszerváltás óta az egyenlőtlenségek nagymértékben növekedtek, kiváltképp a kilencvenes években, illetve a 2009-es válság után is (Tóth 2013). Wilkinson és Pickett (2010) szerint a jövedelemegyenlőtlenség nagysága jelentősen meghatározza a társadalom tagjainak egymáshoz való viszonyát, miután több különbséget, nagyobb szakadékokat eredményez az egyes társadalmi csoportok között, ami státuszversenyt vált ki, ez pedig többek között csökkenti a bizalmat. Az emberek közti nagy különbségek félelemérzethez, szorongáshoz, stresszhez vezetnek, és a megkeseredettség és neheztlenség légköre kevesebb társas interakciót eredményez. Ez részben magyarázhatja a kilencvenes években jelentékeny barátságcsökkenést a rendszerváltás után (ld. Albert és Dávid 1998).

Walker (2014) szerint a pénzhiány a gazdaságilag fejlett országokban önmagában is stigmatizáló és szégyenérzetet szül, így az egyén maga is kivonhatja magát a társas kapcsolatokból, hogy titkolja rossz anyagi helyzetét és elkerülje az ebből adódó kellemetlen szituációkat. Emellett a társas életben való részvételhez konkrétan is szükség lehet bizonyos gazdasági természetű erőforrásokra, gondoljunk csak a mobiltelefon használatára, az internethez való hozzáférésre, szórakozási, szabadidő-eltöltési lehetőségekre, arról nem is beszélve, hogy a pénztelenség nyilvánvalóan számos személyközi konfliktust is generál mind a családi, mind a nem rokoni kapcsolatokban (Conger et al. 1992; Czibere 2012).

Tanulmányunkban egy 2015-ös magyarországi adatfelvétel alapján azt vizsgáljuk, hogy mennyire függ össze a szegénység a kapcsolati tőke különféle dimenziói-

val, azaz más megközelítésben kutatási kérdésünk az, hogy a szegények ugyanannyira integráltak-e a társas kapcsolathálózatokba, mint a jobb módúak. Az anyagi depriváció társadalmi dezintegrációval jár-e együtt, azaz az alacsony életszínvonal veszélyezteti az emberi kapcsolatokat (akkumulációs hipotézis), vagy épp ellenkezőleg, a szegénységgel párhuzamosan a kapcsolatok sokkal fontosabbá válnak (kompenzációs hipotézis)? Mivel a felhasznált adatbázis lehetővé teszi a társadalmi kirekesztettség gazdasági dimenziójának többféle mérését, azt is megvizsgáljuk, hogy ezen indikátorok közül melyek függenek össze szorosabban a kapcsolati mutatókkal.³

Tanulmányuk felépítése a következő. A második részben bemutatjuk az elemzésünk szempontjából releváns korábbi kutatásokat. A harmadik részben ismertetjük az általunk használt adatokat és elemzési stratégiát, majd ezt követően az eredményeket (negyedik rész). Az ötödik részben a tanulmány rövid összefoglalását adjuk.

Korábbi empirikus vizsgálatok

Az alábbiakban egy kivétellel (Mood és Jonsson 2015) európai országokat összehasonlító keresztmetszeti vizsgálatok eredményeit ismertetjük. Cikkünkben ettől eltérően csak Magyarországra vonatkozó keresztmetszeti adatokat elemzünk, ugyanakkor az elemzésbe bevonható releváns indikátorok száma esetünkben, főként a kapcsolathálózatok vonatkozásában, magasabb.

A jelen tanulmányban tárgyaltakhoz nagyon hasonló kutatási kérdést vizsgált Petra Böhnke (2008) a 2003. évi Európai Életminőség Vizsgálat (European Quality of Life Survey) adatait felhasználva. Eredményei szerint a magasabb társadalmi státusz több kapcsolati erőforrással párosul, ami az akkumulációs hipotézist támasztja alá: a szegénység dezintegrációval jár. A kapcsolatok fenntartása is erőforrásokat igényel: noha a családi kapcsolatokban nem feltétlenül, de az egyéb kapcsolatokban alapkövetelmény a viszonzosság, kölcsönös támogatás, csere – a szegények viszont képtelenek viszonzni. Emellett a szegénység és munkanélküliség stigmatizáló, ezért is elfordulnak a szegények a korábbi életnívóhoz kötődő kapcsolatoktól (a korábban említett, a kilencvenes években tapasztalt kapcsolati beszűkülésben ez is szerepet játszhatott). Emiatt a szegények kapcsolathálózatai a családra koncentrálnak.

Böhnke elemzésében megállapítja, hogy az általa vizsgált európai országok csaknem mindegyikében a lakosság felének nincsenek problémái a társas támogatás és integráció elemzett dimenzióiban, azonban a helyzet a posztkommunista országokban sokkal kevésbé kedvező, valamint ezekben az országokban a szolidaritás is nagyon gyenge. A társadalmi életbe leginkább a magasabb jövedelemmel rendelkezők integrálódnak: az EU egészét tekintve a felső, illetve alsó jövedelmi negyedbe tar-

3 Az elemzéshez keresztmetszeti adatokat használunk, így a vizsgált változók közt egyúttjárásokat, korrelációkat tudunk elemezni. A szövegben néhol oksági kapcsolatokra utaló kifejezéseket használunk, ennek azonban csak a megfogalmazás egyszerűsítése az oka.

tozók esélyének különbsége a dezintegrációra négyszeres (3% vs. 12%). Az anyagi hátrányokat tehát nem kompenzálják a támogató hálózatok, és nem kíséri fokozott szolidaritás sem.⁴

Ezzel szemben a kompenzációs hipotézis szerint a szegénység – az akkumulációs hipotézisben megfogalmazottakkal éppen ellentétesen – a kapcsolatok felértékelődésével jár együtt. A posztszocialista országokat kutatók azzal érveltek, hogy a hiánygazdaság miatt az emberek nagyon szolidáris társadalmi gyakorlatokat alakítottak ki (Gesthuizen, Van Der Meer és Scheepers 2009), így a kompenzációs hipotézis szerint anyagi hátrány esetén megerősödik a szolidaritás és szorosabbá válnak a kapcsolathálózatok. Azaz a szegények nem visszahúzódnak a többi embertől, hanem odafordulnak hozzájuk. Mivel a rendszerváltozás után Kelet-Európában erőteljesen megnövekedett a szegénység, és mivel az állam nem nyújtott megfelelő szociális hálót, így magánjellegű megbirkózási stratégiákat, a kapcsolathálózatokhoz fordulást figyeltek meg a rendszerváltás után (Böhnke 2008; Sik 1994).

Mood és Jonsson (2015) svéd paneladatokon vizsgálták a gazdasági erőforrások hiánya és a társas kapcsolatok, társadalmi részvétel közti összefüggést. Fő következtetésük szerint a szegénységnek általában negatív hatása van a társas kapcsolatokra; az elszegényedés növeli a társas kapcsolatok gyengülésének és a civil és politikai részvétel csökkenésének esélyét. A szegénységi indikátorok közül az anyagi deprivációnak van a legnagyobb hatása, míg a jövedelmi szegénység (akár abszolút, akár relatív szegénységről van szó) hatása gyengébb.

Van Oorschot és munkatársai (2006) is a humán, gazdasági és társadalmi tőke akkumulációját mutatták ki európai összehasonlító elemzésükben: az erőteljesen családi kapcsolataikra hagyatkozók kevésbé bíznak a többi emberben. A családi kapcsolatok mérőszáma volt az egyetlen, ami nem korrelált a társadalmi tőke többi felhasznált indikátorával, például az önkéntes szervezetekben való aktív vagy passzív tagsággal, az általánosított és az intézményekbe vetett bizalommal. Az összehasonlított országok közül a posztszocialista országokban általában véve alacsonyabbnak találták a társadalmi tőkét mérő indikátorok értékeit. Általános tendenciaként megfigyelték, hogy az idősebb, magasabb iskolázott, magasabb jövedelmű háztartásokban élő, állással rendelkező európaiaknak kiterjedtebbek a kapcsolati erőforrásai. Azaz a több humán erőforrás (élettapasztalat, iskolázottság) és a magasabb gazdasági tőke (jövedelem, munka) több társadalmi tőkével jár együtt. Gesthuizen és munkatársai (2009) szintén azt találták, hogy az iskolázottabb emberek nemcsak

4 Nagy különbséget talál viszont Böhnke a vizsgált országok között a szegények dezintegráltságának mértékében: a régi EU-tagállamokban inkább jár együtt a szegénység és a dezintegráció, míg azokban az országokban, ahol gyenge a szociális háló és a családra támaszkodnak az emberek, a szegénység nem annyira jár együtt dezintegrációval, a szegények inkább kapnak támogatást. Felmerülhet e jelenség magyarázatára az is, hogy ha az egész társadalom szegény, akkor a szegénység nem annyira stigmatizáló jelenség, illetve az is, hogy – mint például Magyarországon – azok nagymértékben szegények, akiknek sok gyerekük van, de ezeknek a családoknak a magányra is kisebb az esélyük. Böhnke azzal érvel, hogy talán az ilyen országokban kevésbé hibáztatják a szegényeket, azonban a magyar példa ennek ellentmond, hisz például a hazai diskurzusban nagymértékben tetten érhető a hibáztatás, bünbakképzés a szegénységgel kapcsolatban. Ugyanakkor az alátámasztható az adatai alapján, hogy azokban az országokban, ahol a szegénységet egyéni kudarcnak, önhibának tartják, a szegények kapcsolati kirekesztettsége jellemzőbb.

formális kapcsolatokkal, hanem informális kapcsolatokkal is inkább rendelkeznek. Kivételt képeznek szerintük a szomszédsági kapcsolatok, mert a szomszédokkal való kapcsolattartás inkább az alacsony iskolázottságúakra jellemző.

Pichler és Wallace (2009) elemzéseit azt mutatták, hogy ugyan a társadalom felsőbb rétegei több társadalmi tőkével rendelkeznek, kiváltképp a szervezeti tagsághoz kötődő formális társadalmi tőke tekintetében, de a személyközi kapcsolatokat illetően – amit ők informális társadalmi tőkének neveztek – is elmondható, hogy a magasabb társadalmi osztályokba tartozók tágabb körből merítik kapcsolataikat, tehát kapcsolataik extenzívebbek. A barátokkal, családtagokkal és szomszédokkal való kapcsolattartás intenzitásában azonban nem találtak jelentős különbségeket az egyes társadalmi osztályok között. Ez arra utal, hogy míg a felsőbb osztályokban a hídszerű kötések elterjedtebbek, az alacsonyabb státuszú csoportok tagjainak az összekötő társadalmi tőkére kell hagyatkozniuk. Kelet-Európában fokozottabb osztálykülönbségeket találtak e téren.

Letki és Mierina (2015) a 2001. évi ISSP adatain végzett összehasonlító elemzéseit azt mutatják, hogy a posztkommunista társadalmakban a szegényeknek legalább olyan kiterjedt a kapcsolathálózata, mint a gazdagabb társadalmi csoportoknak, azonban ezek a kapcsolathálózatok kevésbé segítik őket a különféle erőforrások elérésében (pl. nagyobb pénzösszegek, állásinformációk). Miután az elmúlt 15 évben a posztszocialista országokban tovább nőttek az egyenlőtlenségek, illetve a válság is különösen sújtotta ezeket az országokat, maguk a szerzők is feltételezik, hogy a társadalmi tőkét tekintve is nőttek a különbségek az egyes társadalmi csoportok között.

Kutatási kérdésünkhöz tematikusan kapcsolódik Israel (2015) elemzése, melyben az európai háztartások deprivációs kockázatának jövedelmen kívüli meghatározóit vizsgálta. Eredményei szerint a kapcsolathálózaton keresztül hozzáférhető informális támogatás az egyik olyan mechanizmus, ami képes csökkenteni a depriváció mértékét. Ahol az általánosított bizalom szintje alacsony, ott alacsonyabb a szegény háztartások számára hozzáférhető társas támogatás, ami a szegények marginalizálódásához vezet. Ez a megállapítás arra hívja fel a figyelmet, hogy az anyagi szegénység és a kapcsolati szegénység közti kapcsolat kétirányú lehet, ami az ezekből következő hátrányok fokozódásához vezethet: a hátrányok nem összeadódnak, hanem egymást erősítve növekedhetnek. Az anyagi szegénység és a kapcsolati szegénység ilyen módon történő összekapcsolódása egy „lefelé tartó kirekesztettségi spirálhoz” vezethet, mivel a társas kapcsolatok gyengülése vagy elvesztése a rendelkezésre álló társadalmi tőke csökkenését eredményezi, ami a szegények szempontjából különösen problémás, akár a társadalmi tőke „használatára” (például álláskeresés), akár annak gazdasági tőkévé konvertálására gondolunk (Mood és Jonsson 2015).

Kimondottan a szegénység és a kapcsolathálózatok elemzésének viszonylag kevés hazai előzménye van, továbbá a kutatások többsége speciális célcsoportokra, illetve helyi mintákra irányult. A kilencvenes években közel 3000 fős mintán kérdőíves módszerekkel vizsgálták a hajléktalanság kapcsolathálózati vonatkozása-

it, és a szerzők mellett érveltek, hogy az erős kötések meggyengülése, valamint megszűnése – több más tényező mellett – meghatározó jelentőségű a hajléktalanná válásban (Albert és Dávid 2001). 2004-ben egy OTKA-kutatás keretében egy 1000 fős országos reprezentatív és egy 800 fős országos reprezentatív roma felmérés adatait vizsgálták kapcsolathálózati szempontból, és nem találták a szinte minden más szempontból a teljes lakossági mintához képest hátrányosabb helyzetű roma lakosságot e tekintetben rosszabb helyzetűnek (Albert és Dávid 2006). Ugyanakkor 2004-ben egy 600 budapesti, Borsod-Abaúj-Zemplén és Baranya megyei szegény háztartás cserekapcsolatait vizsgáló kutatás a szegények fokozott kapcsolati megfosztottságát támasztotta alá, kiváltképp a roma szegények esetében (Messing 2006). Hasonló eredményre jutott a kimondottan szegény roma és nem roma nőket két kistérségben vizsgáló kutatás, ugyanakkor a két csoport közti különbség a kapcsolati hiány tekintetében eltért egymástól a vizsgált térségekben (Dávid 2010). 2009–2010 során két közepméretű városban készített kvalitatív kutatásban vizsgálták a kapcsolathálózatok szerepét a roma háztartások megélhetésének biztosításában. A kutatás ezenkívül a szegénységben élők megélhetését nehezítő, illetve könnyítő kapcsolathálózati jellegzetességeket is be kívánta azonosítani. Az eredmények szerint „a legelesettebbekre szinte kivétel nélkül igaz, hogy nincsenek összetartó („bonding”) kapcsolataik. Sőt (...) ők azok, akik nem, vagy alig rendelkeznek még gyenge kötésekkel is. (...) Úgy véljük, hogy az elemi kapcsolatok beszűkülését az anyagi lecsúszás, a tartós és kilátástalan munkanélküliség és a társadalmi kirekesztődés együttese hozza létre, miközben a fenti folyamatok hátterében a kapcsolati szegénység meghatározó szerepet játszik” (Messing és Molnár 2011: 59).

Jelen tanulmányunk újdonsága, hogy egy országos reprezentatív mintán az EU szegénység és társadalmi kirekesztődés indikátorai által kijelölt csoportok kapcsolathálózati jellemzőit tudja több dimenzióban megvizsgálni. Ezenkívül az egyes indikátorok és a kapcsolathálózat, kapcsolatszegénység közti összefüggés intenzitását is igyekszik feltárni, ami a szegénységi indikátorok alkalmazásával kapcsolatban adhat releváns információt.

Adatok és módszerek

Az elemzéshez az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OTKA-kutatás adatfelvételét használtuk. Az adatfelvételre 2015 tavaszán került sor. A kiinduló mintánk elemszáma 2687 fő volt. A minta régió, nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség szerint reprezentatív.

A következőkben először bemutatjuk a fő magyarázó változóinkat, majd a függő változókat, valamint a regressziós elemzéseknél használt kontrollváltozókat. Ezt követően a mintaszekleciót és az elemzés felépítését ismertetjük, majd bemutatjuk a függő változók és a fontosabb magyarázó változók eloszlását.

Gazdasági helyzet

Az Európa 2020 Stratégia indikátorai szerint szegénységben vagy társadalmi kirekesztettségben él valaki, ha

1. jövedelmi szegény,
2. súlyos anyagi deprivációban vagy
3. alacsony munkaintenzitású háztartásban él.⁵

Ez az indikátorrendszer ugyan azokat az embereket szeretné beazonosítani, akik számára anyagi, kulturális és társas erőforrásaik nem teszik lehetővé a társadalomban való teljes körű részvételt (European Commission 2004: 10), azaz a fogalom kifejezetten utal a társas kapcsolatokra és a közösségi részvételre, a fő indikátorok mégis gazdasági jellegűek, és legfeljebb a részvétel anyagi feltételeit jelenítik meg, így ezeket a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorainak tekintettük.

A jövedelmi szegénység meghatározásához a háztartás átlagos nettó havi jövedelmére vonatkozó kérdést használtuk. Jövedelmi szegénynek azt tekintettük, aki olyan háztartásban él, amelynek ekvivalens jövedelme alacsonyabb, mint a medián ekvivalens jövedelem 60%-a.⁶

Az anyagi deprivációt kilenc elemi indikátorral mértük. Egy személy súlyosan depriváltnak tekinthető, ha legalább négy esetben depriváltként azonosítható. A kilenc indikátor a következő volt.

- a) A megelőző 12 hónapban előfordult, hogy nem tudta befizetni a lakbért, a rezsit vagy a hiteltörlesztését.
- b) Nem engedheti meg, hogy évente legalább egy hétre elmenjen nyaralni.
- c) Nem engedheti meg, hogy legalább minden második nap húst (vagy azzal egyenértékű ételt) fogyasszon.
- d) Nem engedheti meg, hogy lakását megfelelően fűtse.
- e) Nem képes egy váratlan kiadás fedezésére.
- f) Anyagi okból nem rendelkezik személygépkocsival.
- g) Anyagi okból nem rendelkezik mosógéppel.
- h) Anyagi okból nem rendelkezik színes televízióval.
- i) Anyagi okból nem rendelkezik telefonnal.

Alacsony munkaintenzitású háztartásnak az a háztartás tekinthető, amelynek munkaképes korú (18–59 éves) tagjai a megelőző 12 hónapban legfeljebb a lehetséges idő 0,2-ében dolgoztak teljes munkaidőben. A kérdőívben a kérdezett minden háztartástagról elmondta, hogy a megelőző 12 hónapból hányban dolgozott, és ebből mennyit részmunkaidőben. A részmunkaidős hónapokat 0,5 súllyal figyelembe véve számoltuk ki, hogy az egyes háztartások a lehetséges maximumból mennyit

5 Mivel a kérdőívben szereplő kérdések nem minden esetben ugyanolyan részletességűek, mint a kifejezetten a jövedelmi helyzetre és szegénységre irányuló kutatások kérdőíveiben szereplő kérdések, ezért az egyéb adatforrásokkal (pl. EUROSTAT) való összevetést részben illusztrációs céllal tesszük meg, részben az adataink hihetőségének alátámasztására használjuk.

6 Mintánkban a medián ekvivalens jövedelem 116 667 forint volt.

dolgoztak, majd ezeket a számokat átlagolva kaptuk meg a háztartás munkaintenzitását. A mutatót az EUROSTAT gyakorlatának megfelelően mi is csak a 60 év alatti kérdezettekre értelmeztük. A többváltozós elemzések során a 60 év felettiiek esetében a háztartás munkaképes korú tagjai alapján számított munkaintenzitás-adatokat vettük figyelembe, míg azokat, akik olyan háztartásban élnek, amelynek nincs munkaképes korú tagja, úgy tekintettük, hogy nem élnek alacsony munkaintenzitású háztartásban. Ahol nem így jártunk el, külön jelezzük, ha csak a 18–59 évesekre érvényesek az állításaink.

Az objektív gazdasági hátrányok mellett a szubjektív anyagi helyzet szerepére is kíváncsiak voltunk. A kérdezetteket arra kértük, hogy egy hatfokú skálán jelöljék meg, a háztartásuk hogyan tudja fedezni a szokásos kiadásokat (a skála egyik végpontja a „nagy nehézségek árán”, a másik végpontja a „nagyon könnyen” válaszlehetőség volt). Rossz szubjektív anyagi helyzetűnek azokat tekintettük, akiknek a háztartása nagy nehézségek árán vagy nehézségek árán tudja fedezni a szokásos kiadásokat.

Társas kapcsolatok

A kutatás a kérdezett egocentrikus kapcsolathálózatát többek között névgenerátor módszerrel mérte. Ebben az egyik kérdés arra vonatkozott, hogy a kérdezett kikkel beszél meg a fontosabb dolgait, problémáit. Az itt említett személyek számát (legfeljebb 5 személy) tekintettük a válaszadók bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolathálózatának (*core discussion network*) – a továbbiakban gyakran mint erős kötésekre hivatkozunk az ezzel a módszerrel beazonosított kapcsolatokra.⁷ Egy másik kérdésben arra kérdezett rá a kérdőív, hogy a válaszadó kikre számíthat, kiktől kaphat segítséget az otthona, háztartása körüli teendők ellátásában, a mindennapokban előforduló kisebb-nagyobb feladatok (például költözés, festés, kisebb-nagyobb javítási munkák stb.) megoldásában. Az itt felsoroltakat (szintén legfeljebb 5 személy) tekintettük a válaszadók instrumentális erős kapcsolatainak.

A gyenge kötéseket pozíciógenerátor technikával mérte a kérdőív. Összesen 21 foglalkozás esetében kérdezett rá, hogy a válaszadó személyesen ismer-e olyan foglalkozású embereket, valamint ha ismer, akkor kérhet-e szükség esetén kisebb-nagyobb segítséget, tanácsot tőlük. A gyenge kötések számát elemzésünkben a válaszadó által olyan személyesen ismert emberek számával mértük, akiktől segítséget kérhet. A változó tehát a segítő gyenge kötések számát mutatta.

A kérdezett kapcsolathálóját egy negyedik, a barátok számára vonatkozó kérdéssel is vizsgáltuk. Minden felkeresett személynek feltettük a „Hány barátja van Önnek?” kérdést, ami a bizalmas kapcsolathálózatnál némileg tágabb, de még mindig a szorosabb, erősebb kapcsolatokat méri. Továbbá empirikusan is alátámasztott, hogy a névgenerátor módszer rossz hatékonysággal képes feltérképezni a kérdezett kapcsolathálózatában a barátokat (Albert és Dávid 2005).

⁷ Természetesen a tanulmányban leírt instrumentális, illetve baráti kapcsolatok egy része is minden bizonnyal a kérdezett granovetteri értelemben vett erős kötési közé tartozik.

Az előbbi négy kapcsolati változóból létrehoztunk egy olyan indexet, ami a kérdezettek kapcsolati szegénységét méri. Az index értéke 0, ha egyik változó szerint sem tekinthető kapcsolathányosnak a kérdezett, azaz van legalább egy bizalmas erős kapcsolata, legalább egy instrumentális erős kapcsolata, legalább egy segítő gyenge kapcsolata és legalább egy barátja. Az index maximális értéke 4, ami azt mutatja, hogy mind a négy változó szerint kapcsolathányos a kérdezett, azaz sem bizalmas erős kapcsolata, sem instrumentális erős kapcsolata, sem segítő gyenge kapcsolata, sem barátja nincs.

Végül a társas kapcsolatok szubjektív indikátoraként a kérdezettek által érzékelt társadalmi kirekesztettség mértékét használtuk. A *European Quality of Life Survey*⁸ kérdőíve alapján a kérdezetteknek a következő négy állításról kellett megmondaniuk, hogy mennyire értenek velük egyet (5 fokú skálán).

- a) Úgy érzem, hogy kitaszít a társadalom.
- b) Az élet olyan bonyolulttá vált, hogy alig találok az utam.
- c) Úgy érzem, hogy az emberek, akikkel találkozom, nem ismerik fel az értékét annak, amit csinálok.
- d) Néhány ember lenéz engem a munkám miatt, vagy azért, mert nem dolgozom.

A szubjektív társadalmi kirekesztettség mutatóját a négy válasz átlagaként hoztuk létre. A mutató magas értékei a marginalizáció és a társadalomból való kirekesztődés érzetét jelzik, azt mutatják, hogy „az egyén nem érzi magát integráltnak abba a társadalomba, amelyben él, vagy nem érzi magát képesnek a társadalomban való részvételre az általánosan elfogadott életszínvonalon, illetve a részvételre az általánosan elfogadott cselekvésekben” (Layte et al. 2010: 11).

Kontrollváltozók

A regressziós modellekben kontrollváltozóként olyan változókat szerepeltettünk, amelyek egyaránt összefügghetnek az egyének gazdasági helyzetével és kapcsolathálózati jellemzőivel: a kérdezett nemét, életkorát, családi állapotát (nőtlen/hajadon, házas/bejegyzett élettárral él, elvált, özvegy)⁹, iskolai végzettségét (legfeljebb 8 általános, szakiskola, érettségi, diploma), munkaerőpiaci státusát (alkalmazott, vállalkozó, munkanélküli/alkalmi munkás, nyugdíjas, tanuló, egyéb), beosztását (13 kategóriában)¹⁰, idegennyelv-tudását, egészségügyi akadályozottságát, lakóhelyének településtípusát (Budapest, megyeszékhely/megyei jogú város, város, község) és régióját, a kérdező szerinti etnikai hovatartozását (roma, nem roma, nem tudja eldönteni), apjának iskolai végzettségét, valamint háztartásának nagyságát.

8 <http://www.eurofound.europa.eu/european-quality-of-life-surveys-eqls>.

9 Az eredmények akkor sem változnak, ha a családi állapot helyett a partnerrel (házastárral, élettárral) élest szerepeltetjük a modellben.

10 A kérdés idején nem dolgozók esetében az utolsó foglalkozásukra vonatkozott a kérdés.

Mintaszelekció

Mintánk kiinduló elemszáma 2687 fő volt. A kontrollváltozók hiánya miatt 153 főt zártunk ki az elemzésből. Kizártuk továbbá azokat is, akiknél a jövedelmi szegénység, az anyagi depriváció, az alacsony munkaintenzitás indikátora vagy a szubjektív anyagi helyzet változója hiányzott (összesen 654 fő).¹¹ Az elemzett minta elemszáma a függő változó hiányzó értékeitől függően 1735 és 1880 között volt.

Elemzési módszer

Az elemzés során először azt vizsgáltuk meg, hogy hogyan függenek össze a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai és a kapcsolathányt mérő változók. Ezt követően a gazdasági indikátorok és a kapcsolatok száma, illetve a szubjektív társadalmi kirekesztettség közti összefüggéseket elemeztük. Mindkét esetben előbb (páronként) mutatjuk be a kétváltozós kapcsolatokat, majd a kontrollváltozók hatását kiszűrendő, lineáris regressziós modellek segítségével elemezzük a gazdasági indikátorok és a kapcsolathálózati változók közti összefüggést.¹² A regressziós elemzéseknél először külön-külön, majd ezt követően együttesen szerepeltettük a gazdasági indikátorokat a modellekben, így módon vizsgálva a gazdasági indikátorok önálló, majd a többi szegénységi változótól „megtisztított” hatását.

Eloszlások

A fontosabb változók eloszlását az 1. táblázat mutatja.¹³ Az elemzett minta 12,8%-a tekinthető jövedelmi szegénységben élőknek, ami hasonló az EUROSTAT 2014-re vonatkozó adataihoz (12,5% a 18 éves és idősebb populációban).¹⁴ Súlyos anyagi deprivációban a kérdezettek 22,7%-a él; ez alig valamivel magasabb az EUROSTAT 2014-es felnőtt lakosságra vonatkozó adatánál (22,1%).¹⁵ Alacsony munkaintenzitású háztartás tagja a 18–59 éves kérdezettek 10,29%-a, ami kicsit alacsonyabb az EUROSTAT 2014-re vonatkozó 11,4%-os adatánál, ugyanakkor valamivel magasabb, mint a KSH azonos évre vonatkozó 8,9%-a. A teljes mintában 8,9% az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya.¹⁶ A három indikátor együttes eloszlását az 1. ábra mutatja. Ezek alapján szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának a minta 29,7%-a volt kitéve, ami azonos az EUROSTAT 2014-es felnőtt lakosságra vonatkozó arányával (29,7%).¹⁷ A mintában szereplők 39,3%-a válaszolta azt, hogy nehezen vagy nagyon nehezen fedezik a szokásos kiadásait.

11 Az elemzésből kizárt esetek jelentős részénél (789 a 895-ből) a jövedelemváltozó (is) hiányzott, ami a kérdőíves adatfelvételek esetében általános jelenség.

12 A kapcsolathányok esetében logit, a kapcsolatszámok esetében ordered probit modelleket is futtattunk. Az ezekből levonható következtetések nem térnek el a lineáris regressziós modellektől, ezért az eredmények könnyebb interpretálhatósága és összehasonlíthatósága miatt az utóbbiakat közöljük.

13 A kontrollváltozók leíró statisztikái a Függelék F1. táblázatában találhatóak.

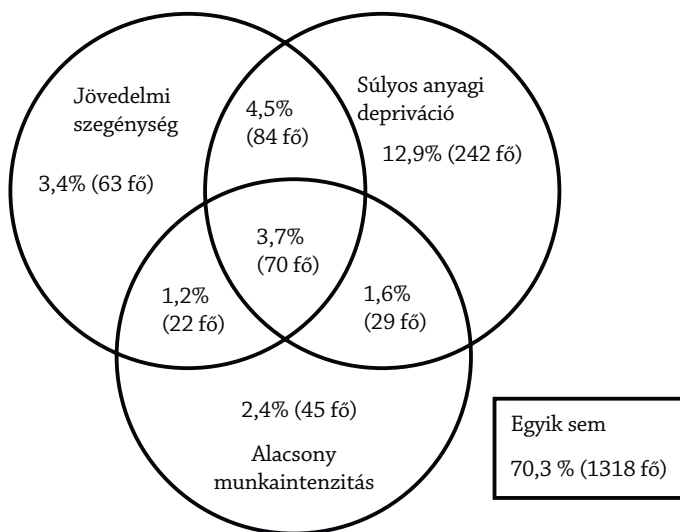
14 A 18–64 évesek között a jövedelmi szegénységben élők aránya 14,5%, ami hasonló mértékű a KSH 2014-es 15,5%-os adatához (http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zaa007.html).

15 A 18–64 évesek 23,0%-a élt súlyos anyagi deprivációban, ami némileg magasabb a KSH által 2014-re mért 19,2%-nál.

16 Ahogy fent jeleztük, ebben az esetben azokat a háztartásokat, amelyeknek egyetlen munkaképes korú tagja sincs, a nem alacsony munkaintenzitású háztartások közé soroltuk, minden más esetben a munkaképes korú tagokra számoltuk ki a mutatót.

17 A 18–64 évesek között az arány 30,3%, ami némileg magasabb, mint a hasonló korúakra vonatkozó KSH által a 2014-es referenciaévre publikált 28,9%.

1. ábra: A jövedelmi szegénységben, a súlyos anyagi deprivációban és az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők eloszlása a teljes mintában

A segítő, instrumentális erős kapcsolatok átlagos száma 2,10, a kérdezettek 9,2%-a viszont nem sorolt fel egyetlen olyan személyt sem, akitől segítséget kaphat az otthona, háztartása körüli teendők ellátásában, a mindennapokban előforduló kisebb-nagyobb feladatok megoldásában. Ennél valamivel magasabb a bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolatok átlagos száma (2,18), ugyanakkor a kérdezettek 6,1%-ának nincs olyan kapcsolata, akivel a fontos problémáit megbeszéli. A barátok átlagos száma 2,59. Az erős kötések mérő kérdésekkel szemben magasabb a kapcsolathiányos válaszadók aránya: a kérdezettek negyede (20,1%) válaszolta azt, hogy egyetlen barátja sincs. A segítő gyenge kötések átlagos száma 5,51, azaz a 21 kérdőívben felsorolt foglalkozás nagyjából negyedénél ismernek a kérdezettek adott foglalkozású személyt, akitől szükség esetén segítséget vagy tanácsot kérhetnek. 11,0% volt azok aránya, akik egyetlen olyan felsorolt foglalkozású személyt sem ismernek, akitől segítséget kérhetnének. A kapcsolathiány-index átlagos értéke 0,46 volt, azaz jellemzően a négy kapcsolattípusból átlagosan kevesebb mint egynél voltak kapcsolathiánnyal jellemezhetőek a kérdezettek. Összességében 69,5% rendelkezett minden kapcsolattípus esetében legalább egy kapcsolattal, míg a kérdezettek 4,1%-a legalább három változó, 1,3%-a mind a négy változó szerint kapcsolathiányos volt.

Az 5 fokú skálán mért szubjektív kirekesztettség átlaga a skála középpontja alatti (2,13 pont), azaz átlagosan inkább a kirekesztettség érzetének hiányáról beszélhetünk, ugyanakkor 3 pont feletti indexértékkel a válaszadók 13,6%-a rendelkezik, azaz közel minden hetedik felnőtt érzékel személyes életében kirekesztettséget vagy érzékeli a társadalmi integráltság hiányát.

1. táblázat: A változók leíró statisztikái

	Átlag	Szórás	Min.	Max.	N
Jövedelmi szegénység	0,128	0,334	0	1	1880
Súlyos anyagi depriváció	0,227	0,419	0	1	1880
Alacsony munkaintenzitású HT-ban él	0,089	0,285	0	1	1880
Szegénység vagy társadalmi kirekesztettség veszélyében él	0,297	0,457	0	1	1880
Nehézségek árán fedezik a kiadásokat	0,393	0,489	0	1	1880
Instrumentális erős kapcsolatok száma	2,104	1,283	0	5	1880
Nincs instrumentális erős kapcsolata	0,092	0,290	0	1	1880
Bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolatok száma	2,185	1,290	0	5	1880
Nincs bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolata	0,061	0,239	0	1	1880
Barátok száma	2,586	3,406	0	20	1842
Nincs barátja	0,201	0,401	0	1	1842
Segítő gyenge kötések száma	5,509	4,463	0	21	1875
Nincs segítő gyenge kötése	0,110	0,313	0	1	1875
Kapcsolatszegénység index	0,464	0,839	0	4	1838
Szubjektív társadalmi kirekesztettség	2,127	0,872	1	5	1735

Eredmények

Kapcsolatszegénység

Kétváltozós összefüggések

A szociodemográfiai változók szerinti kétváltozós kapcsolatokat vizsgálva a különböző indikátorokkal mért kapcsolatszegénység jellemzően gyakoribb az idősebbek, a kisebb településeken élők, az alacsonyabb végzettségűek, az özvegyek, az egyfős háztartásban élők, a nyugdíjasok és a munkanélküliek körében. A kapcsolatszegénység előfordulása jellemzően az átlagosnál kisebb a budapestiek, a diplomások, a nőtlenek és a hajadonok, a 3-4 fős háztartásban élők, a vállalkozók, a tanulók között. A nők között a gyenge kötések és a barátok hiánya, a férfiak között az erős kötések hiánya gyakoribb a másik nemhez viszonyítva.

A kapcsolatszegénység és a társadalmi kirekesztettség gazdasági dimenziója között igen erősek a kétváltozós összefüggések. A 2. táblázatban látható, hogy a kirekesztettség öt gazdasági indikátora szerint mekkora a kapcsolatszegények aránya az adott típusú kirekesztettségben érintettek és nem érintettek között. Az instrumentális kapcsolatok (segítő gyenge kötések, instrumentális erős kapcsolatok) hiánya 1,24–2,46-szor gyakoribb a rossz anyagi körülmények között élők, mint a kirekesztettség gazdasági oldalában nem érintettek között, a bizalmasabb kapcsolatok (bizalmas, fontos beszélgetési kapcsolatok, barátok) hiánya 1,21–1,98-szor gyakoribb, a kapcsolathányok szá-

ma (kapcsolatszegénységi index) pedig 1,53–1,95-szor magasabb az előbbi csoportban.

2. táblázat: Kapcsolatszegénység a társadalmi kirekesztettség gazdasági dimenziói szerint

		Nincs segítő gyenge kötés (%)	Nincs instrumentális erős kapcsolat (%)	Nincs bizalmas erős kapcsolat (%)	Nincs barát (%)	Kapcsolatszegénység index (átlag)
Jövedelmi szegénység	Nem	9,9	9,0	5,9	18,8	0,43
	Igen	18,4	11,1	7,2	29,3	0,66
	Össz.	11,0	9,2	6,1	20,1	0,46
Súlyos anyagi depriváció	Nem	9,2	7,7	5,1	16,4	0,38
	Igen	17,2	14,3	9,4	32,6	0,74
	Össz.	11,0	9,2	6,1	20,1	0,46
Alacsony munkaintenzitású háztartás	Nem	9,7	8,6	5,8	19,0	0,43
	Igen	23,9	15,4	9,2	31,8	0,81
	Össz.	11,0	9,2	6,1	20,1	0,46
Szegénység és társ-i kirekesztettség veszélye	Nem	8,6	7,7	5,0	15,8	0,53
	Igen	16,7	12,9	8,8	30,3	0,89
	Össz.	11,0	9,2	6,1	20,1	0,46
Nehéz szubjektív anyagi helyzet	Nem	8,8	7,7	4,9	15,8	0,37
	Igen	14,3	11,7	8,0	26,7	0,61
	Össz.	11,0	9,2	6,1	20,1	0,46

Varianciaanalízis. Dólt betűvel: nem szignifikáns különbség ($p > 0,05$)

Úgy tűnhet tehát, hogy a gazdasági problémák elsősorban a segítő gyenge kötések és a barátok hiányával járnak együtt, azonban nem feltétlenül erről van szó. Ahogy az imént láttuk, a kapcsolathiány az idősebbek, az egyedül élők, a munkanélküliek, a nyugdíjasok között gyakoribb. Ezek a csoportok pedig éppen azok, akik között – az instrumentális kapcsolatokhoz képest is – gyakoribb ez a két típusú kapcsolathiány, így a kirekesztettség gazdasági indikátoraival való összefüggésekben minden bizonnyal ezek a szociodemográfiai jellemzők is megjelennek. A következő részben a csoportok közti összetételbeli különbségeket kiszűrő regressziós modellek eredményeit mutatjuk be.

Regressziók

A regressziós modellek eredményeit a 3. táblázat tartalmazza. A kontrollváltozók mellett a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai önállóan szerepeltek a modellekben. Az öt kapcsolathiányt mérő változót és az öt gazdasági indikátort használva így tehát összesen 25 különálló modell eredménye szerepel a táblázatban. Az összehasonlíthatóság érdekében minden cellában az adott gazdasági indikátor

szztenderdizált együttthatóját tüntettük fel.¹⁸

Az eredményekből levonható általános következtetés, hogy a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai közül az anyagi depriváció kapcsolata a legerősebb a kapcsolathányokkal: oszloponként összehasonlítva az adatokat, a segítő gyenge kötések hiányának kivételével minden esetben az anyagi depriváció jár együtt a legmagasabb kapcsolathányval. A kapcsolathányt mérő változókkal való korreláció jellemzően a – részben a súlyos anyagi depriváció mutatóját is tartalmazó – szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélyében élés esetében a második legerősebb. Ezzel szemben a jövedelmi szegénységben élők csak a segítő gyenge kötések hiányánál, míg az alacsony munkaintenzitású háztartásban élők a segítő gyenge kötések hiányánál és az összevont kapcsolathány mutatójánál vannak statisztikailag is jelentősen rosszabb helyzetben a többiekhez képest. Figyelemre méltó, hogy a segítő gyenge kötések hiánya az alacsony munkaintenzitású háztartásban éléssel van a legerősebb kapcsolatban, ami a munkaerőpiaci részvétel ilyen kapcsolatok kiépítésében játszott szerepére utalhat.

Sztenderdizálatlan együttthatókkal kifejezve: két azonos társadalmi-gazdasági háttérű egyént összehasonlítva az anyagi deprivációban élő például 5,6 százalékponttal magasabb arányban nem rendelkezik instrumentális erős kapcsolattal, és 9,6 százalékponttal magasabb arányban nincs barátja a nem anyagilag deprivált háztartásban élőhöz képest. A szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélyében élés esetében 4,7 százalékponttal magasabb a segítő gyenge kötések hiánya, és egy ilyen helyzetben lévő egyénnek 7,9 százalékponttal nagyobb valószínűséggel nincs egyetlen barátja sem. Ezek a különbségek kisebbek, mint a fent látott „nyers” különbségek (a példaként kiemelt esetekben a 2. táblázatban bemutatott adatok alapján sorrendben 6,6 százalékpont, 16,2 százalékpont, 8,1 százalékpont, valamint 14,5 százalékpont), azonban a válaszadók számos társadalmi-gazdasági jellemzőjét (iskolai végzettségét, részletes munkaerőpiaci jellemzőit, demográfiai jellemzőit, lakóhelyi jellemzőit stb.) kiszűrve továbbra is jelentősnek mondhatók. Egyedül a bizalmas erős kapcsolatok esetében nem szignifikánsak a becsült együttthatók. Mindez azt jelenti, hogy a társadalmi kirekesztettség gazdasági dimenziója az említett jellemzőkön túl is jelentős mértékű kapcsolathányval jár együtt, ami az akkumulációs hipotézist látszik alátámasztani.

18 A sztenderdizálatlan együttthatók a Függelék F2. táblázatában találhatóak.

3. táblázat: A kapcsolathiány és a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai közti összefüggések, a gazdasági indikátorok sztenderdizált regressziós együtthatói, OLS

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Nincs segítő gyenge kötés	Nincs instrumentális erős kapcsolat	Nincs bizalmas erős kapcsolat	Nincs barát	Kapcsolat-szegénységi index
Jövedelmi szegénység	0,064**	-0,003	-0,022	0,041	0,037
Súlyos anyagi depriváció	0,051*	0,081***	0,038	0,101***	0,110***
Alacsony munka-intenzitású háztartás	0,093***	0,048	0,010	0,026	0,067**
Szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélye	0,069**	0,064**	0,031	0,091***	0,102***
Rossz szubjektív anyagi helyzet	0,033	0,031	0,020	0,056**	0,060**

Minden cella egy lineáris regressziós modell eredményét jeleníti meg, amelyben a magyarázó változó – a kontrollváltozók mellett – az adott sorban szereplő szegénységi indikátor volt. Kontrollváltozók: a kérdezett neme, életkora, családi állapota, iskolai végzettsége, munkaerőpiaci státusa, egészségügyi akadályozottsága, háztartásának nagysága, lakóhelyének településtípusa, régiója, a kérdező szerinti etnikai hovatartozása, apjának iskolai végzettsége, * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

Ha az összes szegénységi indikátort egyszerre szerepeltetjük a modellekben, az iménti megállapítások még erősebb igazolást nyernek (4. táblázat). A súlyos anyagi depriváció – a segítő gyenge kötések és a bizalmas erős kapcsolatok kivételével – minden esetben a kapcsolathiány magasabb valószínűségével jár együtt. A szegénység és társadalmi kirekesztettség többi indikátorára kontrollálva sem a jövedelmi szegénység, sem a rossz szubjektív anyagi helyzet nem függ össze szignifikáns módon a kapcsolathiányokkal. A segítő gyenge kötések hiánya esetében csupán az alacsony munkaintenzitású háztartásban élés együttjárója szignifikáns, amit – ahogy már jeleztük – az instrumentális gyenge kapcsolatok és a munkaerőpiaci integráltság közti kapcsolat magyarázhat. A bizalmas erős kapcsolatok hiánya a társadalmi kirekesztettség egyik gazdasági indikátorával sincs kapcsolatban – a kérdezettek egyéb jellemzőire kontrollálva.¹⁹

¹⁹ Megjegyzendő az is, hogy az erős kapcsolatok esetében igen alacsony a modellek magyarázóereje.

4. táblázat: A kapcsolathiány és a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai közti összefüggések, a gazdasági indikátorok sztenderdizált regressziós együtthatói, OLS

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Nincs segítő gyenge kötés	Nincs instrumentális erős kapcsolat	Nincs bizalmas erős kapcsolat	Nincs barát	Kapcsolatszegénységi index
Jövedelmi szegénység	0,034	-0,036	-0,037	0,015	-0,004
Súlyos anyagi depriváció	0,031	0,082***	0,042	0,089***	0,097***
Alacsony munkaintenzitású háztartás	0,080**	0,047	0,014	0,008	0,053*
Rossz szubjektív anyagi helyzet	0,007	0,004	0,010	0,022	0,021
Korrigált R ²	0,060	0,023	0,029	0,175	0,130
N	1875	1880	1880	1842	1838

A modellekben mind a négy indikátor egyszerre szerepelt. Kontrollváltozók: a kérdezett neme, életkora, családi állapota, iskolai végzettsége, munkaerőpiaci státusa, egészségügyi akadályozottsága, háztartásának nagysága, lakóhelyének településtípusa, régiója, a kérdező szerinti etnikai hovatartozása, apjának iskolai végzettsége, * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

A kontrollváltozók hatása jellemzően a következőképpen alakul. A kisebb településeken élők között kisebb mértékű a segítő gyenge kötések hiánya. A férfiak között gyakoribb az erős kötések hiánya, míg ritkább a segítő gyenge kötéseké. Az idősebbek között nagyobb a barátok és a bizalmas erős kapcsolatok hiánya, valamint az életkor növekedésével a kapcsolatszegénységi indexen is magasabb a kérdezettek pontszáma. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében (a segítő erős kötések kivételével) minden kapcsolatszegénységi indikátor magasabb, mint a képzettebbek között, és általában is jellemző, hogy a legalább érettségizettek között kisebb valószínűségűek a kapcsolathiányok, mint a legfeljebb szakmát szerzők körében. Az egyfős háztartásban élők között magasabb az instrumentális erős kapcsolat nélküliek aránya, míg a barátok hiánya a 3 vagy több fős háztartásokban fordul elő gyakrabban az 1-2 fős háztartásokhoz viszonyítva. A vállalkozók és a tanulók között ritkább a bizalmas erős kapcsolatok hiánya és alacsonyabb az összesített kapcsolathiány is. Az egészségügyi akadályozottsággal élők között igen magas a barát nélküliek aránya.

Kapcsolatok száma

A következő lépésben a kapcsolathiányok helyett a kapcsolatok száma és a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai közti összefüggéseket mutatjuk be.

Kétváltozós összefüggések

A kérdezettek társadalmi-demográfiai jellemzőit vizsgálva jelentős különbségeket

találunk. A férfiak között magasabb a segítő gyenge kötések és a barátok száma, ugyanakkor a szubjektív kirekesztettség érzése is. A segítő gyenge kapcsolatok száma a középkorúak között a legmagasabb, míg az idősebbek között a legalacsonyabb, a többi kapcsolattípus gyakorisága az életkorral együtt csökken. A szubjektív kirekesztettség érzése az 50–63 évesek között a legnagyobb, a 30 év alattiak között a legkisebb. A segítő gyenge kapcsolatok száma a budapestiek körében a legalacsonyabb, míg – a barátok száma kivételével – más kapcsolattípusok esetében a települési lejtőn lefelé haladva csökken a kapcsolatok száma, valamint ugyanígy nő a szubjektív kirekesztettség mértéke. A magasabb végzettségűek jelentősen több kapcsolati tőkével rendelkeznek, mint az alacsonyabb végzettségűek (például több mint kétszer annyi segítő gyenge kötéssel és közel másfélszer több bizalmas erős kapcsolattal), továbbá alacsonyabb mértékű kirekesztettséget is érzékelnek. A nőtleneknek és a házasoknak/bejegyzett élettársi kapcsolatban élőknek több barátja és erős kapcsolata van, mint az özvegyeknek és az elváltaknak, és kisebb mértékű a szubjektív kirekesztettség-érzésük. Utóbbi az elváltak körében kiemelkedően magas. A háztartás-nagyság és – a barátok számán kívül – a kapcsolatok száma között fordított U alakú összefüggés látszik kirajzolódni: kiemelkedően alacsony a kapcsolatszám az egyfős és a kétfős háztartásban élőknek, míg az 5 fős vagy ennél nagyobb háztartásban élők némileg kevesebb kapcsolattal rendelkeznek a 3-4 fős háztartásban élőkhez képest. A vállalkozók és az alkalmazottak között – minden bizonnyal a munkaerőpiacon való részvételből következően – igen magas a segítő gyenge kötések száma. Ez a két csoport a tanulókkal együtt a többi kapcsolattípus esetében is az átlagosnál jobb helyzetben van (például a tanulók között a legmagasabb a barátok és a bizalmas erős kapcsolatok száma). Kiemelendő még, hogy a munkanélküliek helyzete az erős kapcsolatok esetében a nyugdíjasokéhoz hasonlóan rossz.

A társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai és a kapcsolatok száma között a kapcsolatszegénységhez hasonlóan igen szoros a kapcsolat. A legnagyobb különbségeket a súlyos anyagi depriváció szerint találjuk, de a jövedelmi szegénység, az alacsony munkaintenzitású háztartásban élés, a szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélye és a nehéz szubjektív anyagi helyzet is jelentősen kevesebb kapcsolattal jár együtt. A súlyos anyagi deprivációban élők például közel kétszer kevesebb segítő gyenge kötéssel rendelkeznek, mint a többiek (4,02 vs. 5,95), majdnem félszer kevesebb bizalmas erős kapcsolatuk (1,87 vs. 2,28) és 0,6-del kevesebb barátjuk (2,10 vs. 2,73) van. A gazdasági indikátorok közül a jövedelmi szegénység jár együtt a legkevesebb kapcsolati hátránnyal, de ebben az esetben is elmondható, hogy a jövedelmi szegénységben élők a többiek kapcsolatszámának 77–89%-ával rendelkeznek (kapcsolati indikátortól függően), ugyanakkor a barátok számában nincs különbség a jövedelmi szegénységben élők és a többiek között.

5. táblázat: A kapcsolati változók átlagai a társadalmi kirekesztettség gazdasági dimenziói szerint

		Segítő gyenge kötések	Instrumen- tális erős kapcsolatok	Bizalmas erős kap- csolatok	Barátok száma	Szubjektív kirekesz- tettség
Jövedelmi szegénység	Nem	5,68	2,13	2,22	2,58	2,04
	Igen	4,37	1,89	1,98	2,62	2,76
	Össz.	5,51	2,10	2,18	2,59	2,13
Súlyos anyagi depriváció	Nem	5,95	2,20	2,28	2,73	1,95
	Igen	4,02	1,78	1,87	2,10	2,78
	Össz.	5,51	2,10	2,18	2,59	2,13
Alacsony munkaintenzitású háztartás	Nem	5,68	2,15	2,21	2,61	2,08
	Igen	3,76	1,67	1,91	2,32	2,67
	Össz.	5,51	2,10	2,18	2,59	2,13
Szegénység és társ.-i kirekesztettség veszélye	Nem	5,96	2,22	2,28	2,70	1,92
	Igen	4,45	1,82	1,96	2,31	2,65
	Össz.	5,51	2,10	2,18	2,59	2,13
Nehéz szubjektív anyagi helyzet	Nem	5,89	2,22	2,34	2,76	1,87
	Igen	4,92	1,92	1,95	2,31	2,54
	Össz.	5,51	2,10	2,18	2,59	2,13

Varianciaanalízis. Dőlt betűvel: nem szignifikáns különbség ($p > 0,05$)

Regressziók

A regressziós modellek eredményeit a 6. táblázat tartalmazza. Az előző fejezethez hasonlóan itt is 25 különálló modell eredménye szerepel a táblázatban, azaz a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai – a kontrollváltozókon túl – önállóan szerepeltek a modellekben. Az összehasonlíthatóság érdekében minden cellában az adott gazdasági indikátor sztenderdizált együttthatóját tüntettük fel.²⁰

A kapcsolathányok vizsgálatok látottakhoz hasonlóan a kapcsolathálazati változók és a súlyos anyagi depriváció közti korreláció tűnik a legerősebbnek, ráadásul a változó becsült együttthatója mind az öt függő változó esetében szignifikáns – ezen kívül csak a rossz szubjektív anyagi helyzet változójára igaz ez. Oszloponként összehasonlítva az eredményeket, az anyagi depriváció becsült együttthatója a két legnagyobb között van (abszolút értékben) mind az öt függő változó esetében. Az instrumentális, segítő gyenge és erős kapcsolatok, valamint a szubjektív kirekesztettség – egyetlen eset kivételével – az összes gazdasági indikátorral szignifikáns összefüggésben vannak, míg a bizalmas erős kapcsolatok és a barátok száma csak az anyagi deprivációval és a rossz szubjektív anyagi helyzettel korrelál.

20 A sztenderdizálatlan együttthatók a Függelék F3. táblázatában találhatóak.

A kapcsolatszám-beli különbségeket illusztrálendő a sztenderdizálatlan együtt-hatók segítségével kiemelünk néhány példát: a súlyos anyagi deprivációban élés 1,093-del kevesebb segítő gyenge kötéssel, 0,295-del kevesebb instrumentális erős kapcsolattal és 0,385-del kevesebb barátal jár együtt. Az anyagi deprivációban élők az 5 pontos skálán átlagosan 0,571 ponttal magasabb kirekesztettséget érzékelnek, mint a többiek. Az anyagi helyzetüket rossznak érzők 0,401-del kevesebb barátal, 0,224-del kevesebb bizalmas erős kapcsolattal rendelkeznek, valamint a kirekesztettségi indexen is 0,406 ponttal magasabb pontszámot érnek el. Az alacsony munkaintenzitású háztartásban élőknek pedig 1,211-del kevesebb segítő gyenge kötésük van.

Az eredmények alapján úgy tűnik, a jövedelmi szegénység, a súlyos anyagi depriváció, az alacsony munkaintenzitású háztartásban élés és az ezeken alapuló szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélye a kérdezettek társadalmi-gazdasági jellemzőinek hatását kiszűrve inkább az instrumentális kapcsolatok (segítő gyenge kötések, instrumentális erős kapcsolatok) alacsonyabb számával jár együtt, hiszen ha soronként hasonlítjuk össze az eredményeket, rendre (abszolút értékben) nagyobb negatív együtt-hatók szerepelnek az első két oszlopban, mint a harmadikban és a negyedikben. Ez alól az egyetlen kivétel a rossz szubjektív anyagi helyzet, ahol nincs egyértelmű hierarchia az instrumentális és a bizalmas kapcsolatok között. Ez a változók – egészen pontosan a szubjektív kérdés megválaszolása és a kapcsolati változók – közti okság kétirányúságára is utalhat, azaz a rossz anyagi helyzet csökkentheti például a barátok számát, ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a kevesebb közeli kapcsolattal (baráttal, bizalmas erős kötéssel) rendelkezők rosszabbnak látják általában az életüket és így a saját anyagi helyzetüket is. A kapcsolathányánál látottakhoz hasonlóan itt is elmondható, hogy az eredmények egyértelműen az akkumulációs hipotézist támasztják alá, azaz az egyes gazdasági indikátorok alapján társadalmi kirekesztettségben élőknek a vizsgált kapcsolattípusok mindegyike esetében kisebb a kapcsolathálózatuk, valamint a szubjektív társadalmi kirekesztettségük is magasabb.

6. táblázat: Kapcsolatok és a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai, sztenderdizált regressziós együtthatók, OLS

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Segítő gyen- ge kötések száma	Instrumen- tális erős kapcsolatok	Bizalmas erős kapcso- latok	Barátok száma	Szubjektív társadalmi kirekesztett- ség
Jövedelmi szegénység	-0,080***	-0,021	-0,012	-0,018	0,138***
Súlyos anyagi depriváció	-0,103***	-0,096***	-0,071**	-0,047*	0,270***
Alacsony munkaintenzitású ház- tartás	-0,077***	-0,077***	-0,024	-0,035	0,064**
Szegénység és társadalmi kire- kesztettség veszélye	-0,089***	-0,108***	-0,047	-0,036	0,243***
Rossz szubjektív anyagi helyzet	-0,083***	-0,065**	-0,085***	-0,056*	0,226***

Minden cella egy lineáris regressziós modell eredményét jeleníti meg, amelyben a magyarázó változó – a kontrollváltozók mellett – az adott sorban szereplő szegénységi indikátor volt. Kontrollváltozók: a kérdezett neme, életkora, családi állapota, iskolai végzettsége, munkaerőpiaci státusa, egészségügyi akadályozottsága, háztartásának nagysága, lakóhelyének településtípusa, régiója, a kérdező szerinti etnikai hovatartozása, apjának iskolai végzettsége., * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

Ha az összes szegénységi indikátort egyszerre szerepeltetjük a modellekben, a fő következtetés nem változik. A 7. táblázatban bemutatott eredmények szerint a súlyos anyagi depriváció az ötből négy kapcsolathálózati változóval szignifikáns összefüggésben áll. Ezzel szemben a jövedelmi szegénység egy, az alacsony munkaintenzitás és a rossz szubjektív anyagi helyzet együtthatója két-két esetben szignifikáns. Érdeemes megjegyezni, hogy az alacsony munkaintenzitású háztartásban élés az instrumentális kapcsolatokkal van összefüggésben, ami – a korábbiakhoz hasonlóan – arra utal, hogy a háztartástagok munkavégzése inkább a segítő típusú kapcsolatok kiépítését, fenntartását segítheti. Egyedül a barátok száma esetében nem szignifikáns a vizsgált négy változó együtthatója, de ahogy az előbb láttuk, amennyiben a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai közül csak egyet-egyét szerepeltetünk a modellekben, akkor vannak olyan indikátorok, amelyeknél szignifikáns összefüggést találunk.

A súlyos anyagi depriváció változójának a társas kapcsolatok változóival való kiemelkedően erős kapcsolatát az magyarázhatja, hogy míg például a jövedelmi szegénységet az határozza meg, hogy mennyi a háztartás nettó jövedelme a lakosság mediánértékéhez képest, az anyagi deprivációt sokkal több tényező határozza meg, és ezek nemcsak anyagi természetűek, így jobban meg tudja jeleníteni a pénzügyi források kimerülésének hosszú távú következményeit (Fusco, Guio és Marlier 2010; Guio és Engsted Maquet 2007; Till és Eiffe 2010; Whelan, Layte és Maître 2004).

7. táblázat: Kapcsolatok és a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai, sztenderdizált regressziós együtthatók, OLS

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Segítő gyenge kötések száma	Instrumentális erős kapcsolatok	Bizalmas erős kapcsolatok	Barátok száma	Szubjektív társadalmi kirekesztettség
Jövedelmi szegénység	-0,040	0,023	0,015	0,004	0,089**
Súlyos anyagi depriváció	-0,072***	-0,082***	-0,050*	-0,031	0,175***
Alacsony munkaintenzitású háztartás	-0,053**	-0,069**	-0,014	-0,027	0,004
Rossz szubjektív anyagi helyzet	-0,046	-0,033	-0,069**	-0,043	0,131***
Korrigált R ²	0,246	0,063	0,113	0,132	0,147
N	1875	1880	1880	1842	1735

A modellekben mind a négy indikátor egyszerre szerepelt. Kontrollváltozók: a kérdezett neme, életkora, családi állapota, iskolai végzettsége, munkaerőpiaci státusa, egészségügyi akadályozottsága, háztartásának nagysága, lakóhelyének településtípusa, régiója, a kérdező szerinti etnikai hovatartozása, apjának iskolai végzettsége, * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

A kontrollváltozók és a kapcsolatok száma között megfigyelt összefüggés a kapcsolathányok esetében korábban látottakhoz hasonló. A férfiaknak kevesebb az erős kapcsolata és nagyobb mértékű társadalmi kirekesztettséget érzékelnek, de több a barátjuk. Az idősebbeknek kevesebb erős kapcsolata van, de a kirekesztettségérzésük is alacsonyabb. A kisebb településeken élőknek Budapesthez viszonyítva több a segítő gyenge kötésük és a barátjuk. A magasabb végzettségűeknek (elsősorban a diplomásoknak) több a segítő gyenge kötése, a bizalmas erős kötése és a barátja, és körükben alacsonyabb a szubjektív társadalmi kirekesztettség érzése.

Az elváltaknak kevesebb barátjuk van, mint a nőtleneknek/hajadonoknak, míg az utóbbi csoporthoz viszonyítva a házasoknak/bejegyzett élettársi kapcsolatban élőknek van több segítő gyenge kötése. Az egyfős háztartásban élőkhez képest a 2–5 fős háztartások tagjainak jellemzően több instrumentális és bizalmas erős kapcsolata van. A társadalmi-gazdasági háttér hatását kiszűrve a nyugdíjasoknak kevesebb segítő gyenge kötése, a tanulóknak több bizalmas erős kötése van, és az utóbbiak szubjektív kirekesztettségérzése is alacsonyabb.

5. Összefoglalás és következtetések

Tanulmányunkban azt vizsgáltuk, hogy mennyire függ össze a szegénység a kapcsolati tőke különféle dimenzióival. Más megközelítésben azt, hogy az anyagi depriváció

társadalmi dezintegrációval jár-e együtt, azaz alacsony életszínvonal veszélyezteti az emberi kapcsolatokat (akkumulációs hipotézis), vagy épp ellenkezőleg, a szegénységgel párhuzamosan a kapcsolatok sokkal fontosabbá válnak (kompenzációs hipotézis)?

Adataink egyértelműen az akkumulációs tézist támasztják alá: a gazdasági hátrányok együtt járnak a kapcsolati hátrányokkal, azaz a szegények kevésbé integráltak a társas kapcsolathálózatokba, mint a jobb módúak.

A szegénység és társadalmi kirekesztettség három indikátora (jövedelmi szegénység, súlyos anyagi depriváció, alacsony munkaintenzitású háztartásban élés), valamint a rossz szubjektív anyagi helyzet mutatója közül a súlyos anyagi depriváció van a legerősebb összefüggésben a kapcsolati változókkal (a kapcsolatháttérrel, illetve a kapcsolatok számával). A kapcsolatháló nagyságával (a kapcsolatok számával) a rossz szubjektív anyagi helyzet is erősen összefügg. Emellett a szegénységi indikátorok által beazonosított embercsoport esetében igen jelentősen megnő a szubjektív kirekesztettség érzése; a két változó közti összefüggés sokkal erősebb, mint az „objektív” kapcsolati változókkal való kapcsolat. Eredményeink összhangban vannak más kutatásokkal, amelyek szintén az anyagi depriváció többi szegénységi indikátor közül kiemelkedő hatására, illetve a relatív szegénység és a kapcsolati változók közti összefüggés hiányára mutattak rá (Mood és Jonsson 2015). A jövedelmi szegénység és a társas kapcsolatok közti viszonylag gyenge kapcsolat pedig különösen a tekintetben tűnik megjegyzésre érdemesnek, hogy ez a mutató az egyik leggyakrabban használt szegénységi indikátor.

Adataink azt mutatják, hogy a szegénységgel inkább az instrumentális kapcsolatok száma csökken jobban (vagy azok lesznek szegények, akiknek kevesebb ilyen kapcsolata van), és kevésbé érvényesül ez a negatív összefüggés a bizalmas kapcsolatok és a barátok vonatkozásában. Ezt pozitívan értékelhetjük abból a szempontból, hogy legalább az érzelmi támogató kapcsolatokat a rossz anyagi helyzetű, társadalomból kirekesztett embereknek sem kell nélkülözniük. Azonban felvetődhet az is, hogy instrumentális támogatáshoz azért nem tud sok szegény ember hozzájutni, mert a kapcsolathálózatukban levő emberek maguk is erőforrás-hiányosak, segítő potenciáljuk kimerült, és jobb helyzetű emberek nem elérhetőek a kapcsolatokon keresztül. Ez ugyanakkor ennek a rétegnek a társadalom jobb helyzetű rétegeitől való kapcsolati értelemben vett elszakadását (dezintegrálódását) is mutathatja.

Az eredményeinkből levonható egyik legfontosabb következtetés, hogy az anyagi kirekesztettség és a kapcsolati kirekesztettség összekapcsolódása egy „lefelé tartó kirekesztettségi spirálhoz” vezethet, azaz a gazdasági hátrányok a társas kapcsolatok gyengülésével vagy elvesztésével járhatnak együtt, a társadalmi tőke csökkenésének pedig további negatív gazdasági következményei lehetnek. Ez a kirekesztettségi spirál egészülhet ki a kapcsolatháttérrel és a dezintegráltság egyéb következményeivel (Putnam 2000; Wilkinson és Pickett 2010), ami tovább súlyosbíthatja a társadalmi kirekesztettség negatív hatásait. Ugyanakkor a támogató kapcsolathálózatoknak pontosan abban lehet óriási szerepük, hogy a jövedelemhiány a kapcsolatokon ke-

resztül hozzáférhető segítségek miatt ne vezessen deprivációhoz (Fusco et al. 2010; Israel 2015; Nolan és Whelan 2011).

Abstract: Our study focuses on how much poverty and the various dimensions of social capital are related: if low living standards endanger human relations (accumulation hypothesis) or on the contrary, poverty goes together with an increasing importance of interpersonal relations (compensation hypothesis). Our data firmly support the accumulation hypothesis, poor people are less integrated into interpersonal networks than those better-off. Poverty mostly coincides with decreased numbers of instrumental ties and this negative correlation is less observable regarding friends and intimate relations. Subjective social exclusion characterises those identified as socially excluded by poverty indices significantly more. Among the at risk of poverty and social exclusion indicators, material deprivation correlates most strongly with variables describing relationships, while the correlation of income poverty and social network indices are weak.

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. (1998): A barátokról. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi R riport 1998*. Budapest: TÁRKI, 257–276.
- Albert F. – Dávid B. (2001): *Ha elszakad a háló. A magyarországi hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Albert F. – Dávid B. (2005): Kit nevez Ön barátoknak? A barátság szociológiai megközelítésben. *Századvég*, 38(4): 91–126.
- Albert F. – Dávid B. (2006): A kapcsolati tőke dimenziói etnikai metszetben. In T Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi R riport 2006*. Budapest: TÁRKI, 351–369.
- Albert F. – Dávid B. (2007): *Embert barátjáról: A barátság szociológiája*. Budapest: Századvég.
- Böhnke, P. (2008): Are the poor socially integrated? The link between poverty and social support in different welfare regimes. *Journal of European Social Policy*, 18(2): 133–150.
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In Richardson, J. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood, 241–258.
- Coburn, D. (2000): Income inequality, social cohesion and the health status of populations: The role of neo-liberalism. *Social Science & Medicine*, 51(1): 135–146.
- Coleman, J. S. (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- Conger, R. D. – Conger, K. J. – Elder, G. H. – Lorenz, F. O. – Simons, R. L. – Whitbeck, L. B. (1992): A family process model of economic hardship and adjustment of early adolescent boys. *Child Development*, 63(3): 526–541.
- Crow, G. (2004): Social networks and social exclusion: An overview of the debate. In Phillipson, C. – Allan, G. – Morgan, D. (eds.): *Social Networks and Social Exclusion. Sociological and Policy Perspectives*. Aldershot: Ashgate, 7–19.

- Czibere I. (2012): *Nők mélyszegénységben. Személyes életvilágok és cselekvési perspektívák a mélyszegénységben élő nők mindennapjaiban*. Budapest: L'Harmattan.
- Daly, M. – Silver, H. (2008): Social exclusion and social capital: A comparison and critique. *Theory and Society*, 37(6): 537–566.
- Dávid B. (2010): Társas kapcsolatok – a kirekesztődés dimenziói. In Kóczé A. (szerk.): *Nehéz sorsú asszonyok feketén fehéren. Roma nők munkaerő-piaci és megélhetési lehetőségei két kistérségben*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségi Kutatóintézet, 95–112.
- European Commission (2004): Joint report on social inclusion 2004. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Fischer, C. S. (1982): *To Dwell among Friends. Personal Networks on Town and City*. Chicago, IL and London: Chicago University Press.
- Fusco, A. – Guio, A.-C. – Marlier, E. (2010): Characterising the income poor and the materially deprived in European countries. In Atkinson, A. B. – Marlier, E. (eds.): *Characterising the Income Poor and the Materially Deprived in European Countries*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 133–154.
- Gesthuizen, M. – Van Der Meer, T. – Scheepers, P. (2009): Ethnic diversity and social capital in Europe: Tests of putnam's thesis in european countries. *Scandinavian Political Studies*, 32(2): 121–142.
- Gittell, R. – Vidal, A. (1998): *Community Organizing: Building Social Capital as a Development Strategy*. Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3): 481–510.
- Guio, A.-C. – Engsted Maquet, I. (2007): "Material deprivation and poor housing". What can be learned from the EU-SILC 2004 data? How can EU-SILC be improved in this matter? In Comparative EU statistics on Income and Living Conditions: Issues and Challenges. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 195–228.
- Heffron, J. M. (2000): Beyond community and society: The externalities of social capital building. *Policy Sciences*, 33(3/4): 477–494.
- Howard, M. M. (2003): Why Post-Communist Citizens do not Join Voluntary Associations. In Badescu, G. – Uslaner, E. M. (eds.): *Social Capital and the Transition to Democracy*. London: Routledge, 165–183.
- Israel, S. (2015): More than Cash: Societal Influences on the Risk of Material Deprivation. *Social Indicators Research* 129(2), 619–637.
- Johnston, G. – Percy-Smith, J. (2003): In search of social capital. *Policy & Politics*, 31(3): 321–334.
- Lancee, B. – Van de Werfhorst, H. G. (2012): Income inequality and participation: A comparison of 24 European countries. *Social Science Research*, 41(5): 1166–1178.
- Layte, R. – Maitre, B. – Whelan, C. T. (2010): *Second European Quality of Life Survey: Living conditions, social exclusion and mental well-being*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

- Letki, N. – Mieriņa, I. (2015): Getting support in polarized societies: Income, social networks, and socioeconomic context. *Social Science Research*, 49: 217–233.
- Levitas, R. (2006): The concept and measurement of social exclusion. In Pantazis, C. – Gordon, D. – Levitas, R. (eds.): *Social Exclusion in Britain*. Bristol: The Policy Press, 123–160.
- Messing V. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében. *Szociológiai Szemle*, 16(2): 37–54.
- Messing V. – Molnár E. (2011): Bezáródó kapcsolati hálók: szegény roma háztartások kapcsolati jellemzői. *Esély*, 5: 47–74.
- Mood, C. – Jonsson, J. O. (2015): The social consequences of poverty: An empirical test on longitudinal data. *Social Indicators Research*, 1–20.
- Nolan, B. – Whelan, C. T. (2011): *Poverty and Deprivation in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Pichler, F. – Wallace, C. (2009): Social capital and social class in Europe: The role of social networks in social stratification. *European Sociological Review*, 25(3): 319–332.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Saegert, S. – Thompson, J. P. – Warren, M. R. (eds.) (2001): *Social Capital and Poor Communities*. New York: Russell Sage Foundation. Retrieved from <https://www.russellsage.org/publications/social-capital-and-poor-communities>.
- Sen, A. (1983): Poor, relatively speaking. *Oxford Economic Papers*, 35(2): 153–169.
- Sik, E. (1994): Network capital in capitalist, communist and post-communist societies. *International Contributions to Labour Studies*, 4: 73–93.
- Spencer, L. – Pahl, R. (2006): *Rethinking Friendship: Hidden Solidarities Today*. (Hardcover). Princeton: Princeton University Press.
- Till, M. – Eiffe, F. (2010): Progress of living conditions – a dynamic model of material deprivation for a European society. In Atkinson, A. B. – Marlier, E. (eds.): *Income and living conditions in Europe*. Luxembourg: Eurostat Statistical Books, 242–263.
- Tóth I. Gy. (2013): Jövedelemeloszlás 2009–2012 között. In Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban. Társadalmi Jelentések 2012*. Budapest: TÁRKI, 9–36.
- Townsend, P. (1979): *Poverty in the United Kingdom: A survey of household resources and standards of living*. Berkeley: University of California Press.
- van Oorschot, W. – Arts, W. – Gelissen, J. (2006): Social capital in Europe measurement and social and regional distribution of a multifaceted phenomenon. *Acta Sociologica*, 49(2): 149–167.
- Völker, B. – Flap, H. (2001): Weak ties as a liability the case of East Germany. *Rationality and Society*, 13(4): 397–428.
- Walker, R. (2014): *The Shame of Poverty*. Oxford: Oxford University Press.
- Whelan, C. T. – Layte, R. – Maître, B. (2004): Understanding the mismatch between income poverty and deprivation: A dynamic comparative analysis. *European Sociological Review*, 20(4): 287–302. <http://doi.org/10.1093/esr/jch029>.

- Wilkinson, R. G. (1996): *Unhealthy Societies: The Afflictions of Inequality*. London: Routledge.
- Wilkinson, R. G. – Pickett, K. (2010): *The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. New York – Berlin – London: Bloomsbury Press.
- Wilson, P. A. (1997): Building social capital: A learning agenda for the twenty-first century. *Urban Studies*, 34: 745–60.
- Woolcock, M. (1998): Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27(2): 151–208.

Függelék

F1. táblázat: A kontrollváltozók leíró statisztikái

	Átlag	Szórás	Min.	Max.	N
Férfi	0,460	0,498	0	1	1880
Életkor	48,841	17,921	18	94	1880
Budapest	0,164	0,370	0	1	1880
Megyeszékhely/megyei jogú város	0,212	0,409	0	1	1880
Város	0,325	0,469	0	1	1880
Község	0,299	0,458	0	1	1880
Általános iskola	0,230	0,421	0	1	1880
Szakiskola	0,307	0,461	0	1	1880
Érettségi	0,310	0,463	0	1	1880
Diploma	0,152	0,360	0	1	1880
Nőtlen, hajadon	0,281	0,450	0	1	1880
Házass/bejegyzett élettárrsal él	0,463	0,499	0	1	1880
Elvált	0,117	0,321	0	1	1880
Özvegy	0,139	0,346	0	1	1880
Háztartásnagyság: 1 fő	0,210	0,407	0	1	1880
Háztartásnagyság: 2 fő	0,354	0,478	0	1	1880
Háztartásnagyság: 3 fő	0,227	0,419	0	1	1880
Háztartásnagyság: 4 fő	0,134	0,341	0	1	1880
Háztartásnagyság: 5+ fő	0,075	0,263	0	1	1880
Alkalmazott	0,457	0,498	0	1	1880
Vállalkozó	0,041	0,199	0	1	1880
Munkanélküli/alkalmi munkás	0,090	0,286	0	1	1880
Nyugdíjas	0,309	0,462	0	1	1880
Tanuló	0,056	0,229	0	1	1880
Egyéb	0,048	0,213	0	1	1880
Egészségügyi akadályozottság	0,264	0,441	0	1	1880
Kérdőző szerint roma	0,070	0,254	0	1	1880
Apa iskolai végzettsége: legfeljebb 8 általános	0,435	0,496	0	1	1880
Apa iskolai végzettsége: szakmunkásképző	0,333	0,472	0	1	1880
Apa iskolai végzettsége: érettségi	0,139	0,346	0	1	1880
Apa iskolai végzettsége: diploma	0,093	0,290	0	1	1880

F2. táblázat: A kapcsolathiány és a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai közti összefüggések, a gazdasági indikátorok sztenderdizálatlan regressziós együtthatói, OLS

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Nincs segítő gyenge kötés	Nincs instrumentális erős kapcsolat	Nincs bizalmas erős kapcsolat	Nincs barát	Kapcsolat-szegénységi index
Jövedelmi szegénység	0,060**	-0,002	-0,016	0,049	0,092
Súlyos anyagi depriváció	0,038*	0,056***	0,022	0,096***	0,220***
Alacsony munkaintenzitású háztartás	0,102***	0,049	0,009	0,036	0,195**
Szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélye	0,047**	0,040**	0,016	0,079***	0,188***
Rossz szubjektív anyagi helyzet	0,021	0,019	0,010	0,046**	0,104**

Minden cella egy lineáris regressziós modell eredményét jeleníti meg, amelyben a magyarázó változó – a kontrollváltozók mellett – az adott sorban szereplő szegénységi indikátor volt. Kontrollváltozók: a kérdezett neme, életkora, családi állapota, iskolai végzettsége, munkaerőpiaci státusa, egészségügyi akadályozottsága, háztartásának nagysága, lakóhelyének településtípusa, régiója, a kérdező szerinti etnikai hovatartozása, apjának iskolai végzettsége, * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$

F3. táblázat: Kapcsolatok és a társadalmi kirekesztettség gazdasági indikátorai, sztenderdizálatlan regressziós együtthatók, OLS

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Segítő gyenge kötések száma	Instrumentális erős kapcsolatok	Bizalmas erős kapcsolatok	Barátok száma	Szubjektív társadalmi kirekesztettség
Jövedelmi szegénység	-1,062***	-0,081	-0,048	-0,185	0,368***
Súlyos anyagi depriváció	-1,093***	-0,295***	-0,217**	-0,385*	0,571***
Alacsony munkaintenzitású háztartás	-1,211***	-0,346***	-0,109	-0,416	0,200**
Szegénység és társadalmi kirekesztettség veszélye	-0,874***	-0,304***	-0,132	-0,266	0,469***
Rossz szubjektív anyagi helyzet	-0,759***	-0,170**	-0,224***	-0,392*	0,406***

Minden cella egy lineáris regressziós modell eredményét jeleníti meg, amelyben a magyarázó változó – a kontrollváltozók mellett – az adott sorban szereplő szegénységi indikátor volt. Kontrollváltozók: a kérdezett neme, életkora, családi állapota, iskolai végzettsége, munkaerőpiaci státusa, egészségügyi akadályozottsága, háztartásának nagysága, lakóhelyének településtípusa, régiója, a kérdező szerinti etnikai hovatartozása, apjának iskolai végzettsége, * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$, *** $p < 0,01$